

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2019.31.298

Marta Nowosad-Bakalarczyk

ORCID: 0000-0002-3226-1665

BADANIA ETNOLINGWISTYCZNE A PRZEKŁAD POEZJI

Agnieszka Gicala, *Przekładanie obrazu świata. Językowy obraz świata w przekładzie artystycznym*, Kraków: Universitas, 2018, 225 s.

Pojęcie językowego obrazu świata (JOS) – jedno z podstawowych dla etnolingwistyki kognitywnej (Bartmiński 2006, 2009) – w monografii krakowskiej badaczki (anglistki) zostało zastosowane do teorii i praktyki przekładu tekstu artystycznego. Implementacja ta nie dziwi, JOS bowiem – jak pisze autorka – „znakomicie, bo natychmiastowo, ujawnia się w przekładzie. Przekład wydobywa różnice między obrazami świata ukrytymi w dwóch różnych językach” (s. 9). Z tego też powodu pojęcie JOS zostało już wcześniej wykorzystane w badaniach przekładoznawczych przez poznańską germanistkę – Elżbę Pieciul-Karminską (2007), która zaproponowała ujęcie przekładu jako zderzenia odmiennych językowych obrazów świata. Do tego modelu nawiązuje Agnieszka Gicala – próbuje je „zaadaptować na potrzeby praktyki i teorii przekładu artystycznego, mając na uwadze, że powinien on być nie tylko inspiracją, ale i praktyczną wskazówką dla tłumacza poprzez sytuowanie procesu tłumaczenia tekstu artystycznego w szerszym kontekście” (s. 55)¹. Wykorzystuje w tym celu ustalenia wypracowane zarówno na gruncie badań nad JOS, jak i nad przekładem tekstu. W szczególności przyjmuje: (1) „rozróżnienie między JOS standardowym (ogólnym, potocznym) a JOS niestandardowym (indywidualnym)” – czerpie tu przede wszystkim z dokonań badaczy lubelskich – Jerzego Bartmińskiego, Ryszarda Tokarskiego, Anny Pajdzińskiej; (2) „założenia kognitywnej poetyki przekładu i rozumienie ekwiwalencji oryginału i przekładu jako ekwiwalencji dwóch konceptualizacji” – wyzyskuje tu osiągnięcia swojej mistrzyni – Elżbiety Tabakowskiej²; (3) „rozumienie przekładu jako rekonstrukcji

¹ Warto w tym miejscu przypomnieć nieuwzględniony przez autorkę (ale bliski jej myśleniu o przekładzie) artykuł Adama Głaza (2015), w którym na przykładzie fragmentów powieści Jerzego Andrzejewskiego „Popiół i diament” i ich przekładów na język angielski (dotyczących polskiego pojęcia DOM i bliskich mu „mniej więcej” – jak określili – angielskich pojęć HOUSE i HOME) pokazał wybrane aspekty tłumaczenia jako operacji na tekście, pojęciach i kulturach. Wskazał je jako „obszary aktywne” w procesie tłumaczenia, wpływające na jego efekt końcowy – przetłumaczony tekst.

² Kluczową jest dla niej teza Tabakowskiej dotycząca istnienia przestrzeni doświadczeń kulturowych. Jest to obszar skali rozciągnięty między doświadczeniem jednostkowym a uni-

językowego obrazu świata w jego ujęciu ogólnym i indywidualnym” – wykorzystuje tu spostrzeżenia Elizy Pieciul-Karminińskiej, wprowadza do nich jednakże pewne modyfikacje wynikające z własnych obserwacji. Np. uznaje za bardzo trafną metaforę góry lodowej (stosowaną przez badaczy kultury, a przez poznańską autorkę użytą w odniesieniu do przekładu), która w sugestywny sposób obrazuje niebezpieczeństwo czyhające na tłumacza – „zderzenia z nieuświadomianymi treściami językowo-kulturowymi” (s. 56). Jednak proponuje zmianę tegoż obrazu – zastąpienie odwróconej góry lodowej (zarazem odwróconej piramidy) jej układem spotykanym w naturze (tj. z wierzchołkiem u góry, a podstawą u dołu), który – zdaniem Gicali – „lepiej ilustruje praktyczną kolejność zarówno procesu tłumaczenia, jak i analizy przekładu, podczas których najpierw zauważa się «wierzchołek» problemu (częściową nieprzystawalność konceptów wyrażanych w różnych językach), co skłania do «głębszych» poszukiwań, czyli «zanurzania się» w ogólny językowy obraz świata (źródłowy i docelowy). Dopiero rozpoznanie ogólnej językowo-kulturowej materii pozwala wskazać tę jej część, w oparciu o którą dany tekst źródłowy się wyłania i którą twórczo przekształcił – i dopiero wówczas możliwe jest jej przeniesienie i osadzenie na podstawach ujawnianych przez język i kulturę docelową” (s. 57). Zilustrowany w ten sposób proces przekładania obrazu świata w tekście artystycznym jest: (1) dwupoziomowy (wierzchołek góry lodowej stanowi JOS niestandardowy, który jest osadzony na ukrytym głębiej JOS standardowym, (2) dwuetapowy – pierwszy etap pracy tłumacza obejmuje poznanie obu poziomów JOS tekst źródłowego, drugi – polega na przeniesieniu niestandardowego JOS do tekstu docelowego „w oparciu o wiedzę tłumacza odnośnie do standardowego obrazu świata w języku docelowym i rozpoznane przez tłumacza możliwości twórczego wykorzystania aspektów docelowego JOS” (s. 57). Wskazane cechy przekładu artystycznego badaczka ujmuje za pomocą metafory dwóch gór lodowych – ilustruje w ten sposób sytuację tłumacza nawigującego między nimi³. W zaproponowanym przez nią modelu przekładu JOS pojawia się na etapie strategii przekładu⁴, bowiem „strategiczną decyzją tłumacza jest już samo założenie konieczności uwzględniania JOS jako aspektu kultury źródłowej i docelowej, wraz ze wszystkimi ukształtowanymi w nim profilami (konceptualizacjami)” (s. 58). Konsekwencją takiej strategii

wersalnym, obejmujący doświadczenia „wynikające ze specyfiki danej kultury” (Tabakowska 2001: 161–162). Zdaniem Gicali, jest to część wspólna językoznawstwa kognitywnego i etnolingwistyki kognitywnej, w niej mieszczą się badane przez etnolingwistów koncepty kulturowe, ważne także w kognitywnej poetyce przekładu (s. 52).

³ Metaforą tą posłużył się też A. Głaz, który o sytuacji tłumacza pisał tak: „tłumacz nawiguje po oceanie wielokierunkowych prądów powstających po stronie obu kultur i języków (wyjściowej i docelowej), a także na ich styku, nieustannie usiłując oceniać ich kierunki i siły. Czy jest skazany na bierne poddawanie się im, bez możliwości przewidzenia, gdzie i w jaki sposób dotrze do lądu? Może tak być w przypadku tłumacza niekompetentnego lub nieświadomego swego rzemiosła. Jednak tak jak w przypadku żeglarza pokornego wobec żywiołu, lecz umiejącego wykorzystać jego siłę do wytyczenia własnego szlaku, tłumacz ma szansę w tym procesie uczestniczyć aktywnie i kreatywnie” (Głaz 2015: 61).

⁴ Rozumianej „jako globalne, holistyczne podejście do tekstu, poprzedzające i determinujące podjęcie decyzji szczegółowych (technik, procedur przekładowych)” (s. 58).

są kolejne konkretne kroki (procedury) – tłumacz bada (w potrzebnym zakresie) standardowy JOS obecny w języku źródłowym i docelowym, np. analizuje pary konceptów (koncept obecny w tekście oryginalnym i przewidywany jego ekwiwalent lub ekwiwalenty w tekście przetłumaczonym). Wykorzystuje do tego narzędzia wypracowane na gruncie lubelskiej etnolingwistyki, tj. analizy S-A-T (system – ankieta – tekst) oraz struktury definicji kognitywnej. Jak zaznacza A. Gicala – wykorzystanie tych narzędzi służy konkretnym potrzebom tłumaczy, nie przyjmuje więc postaci rozbudowanej i sformalizowanej analizy konceptów, obecnej w pracach etnolingwistycznych (por. SSiSL, LASiS). Tłumacze jednak intuicyjnie postępują jej wzorem, „sprawdzając definicje w słownikach (S), pytając rozmówców (o ile to możliwe *native speakerów*) o ich rozumienie danego słowa lub wyrażenia, o konotacje itp. (A) i czytając relewantne teksty (T), np. inne wiersze danego poety, pamiętniki czy listy przekładanego autora, opracowania, wspomnienia, teksty zawierające podobny motyw itd., a także gromadząc wiedzę na temat relewantnych tekstów kultury. Na tej podstawie tłumacz może zbudować sobie repertuar możliwości tłumaczenia na wzór definicji kognitywnej” (s. 59). Dopiero na tym etapie dokonuje konkretnych wyborów.

Propozycja Agnieszki Gicali włączenia do poetyki przekładu (i jego dydaktyki) pojęcia JOS i badanych w ramach etnolingwistyki konceptów kulturowych została przez nią przetestowana na materiale poezji Wisławy Szymborskiej. Nie był to wybór przypadkowy – język wierszy⁵ polskiej noblistki jest mocno osadzony w potoczności i równocześnie subtelnie przekracza jej granice, co w przekładach na angielski może zostać w różny sposób oddane – stanowi zatem z punktu widzenia celów pracy bardzo dobry materiał badawczy. Do szczegółowej analizy autorka wybiera dwa utwory poetki: *Rozmowa z kamieniem* (z tomu *Sól* 1962) i *Chmury* (z tomu *Chwila* 2002) oraz ich przekłady na język angielski dokonane przez Stanisława Barańczaka i Clare Cavanag, Joannę Trzeciak, a także studentów praktycznych zajęć przekładowych. Przyjmuje, że badany utwór poetyki stanowi manifestację niestandardowego JOS, którą można rozpoznać i zbadać tylko na tle JOS standardowego. Aby „prześledzić dialog między językowymi obrazami świata w danym wierszu i jego angielskich przekładach” (s. 60), a dokładniej – kluczowymi dla tych wierszy konceptami KAMIENIA i CHMURY, czerpie z metod ich rekonstrukcji stosowanych w lubelskich badaniach etnolingwistycznych, wypracowanych przez Jerzego Bartmańskiego i zespół jego współpracowników. W szczególności na podstawie trzech typów danych (S-A-T) rekonstruuje najpierw standardowe obrazy kryjące się za polskimi słowami budującymi tytułowe koncepty, tj. *kamień*, *skała*, *głaz* (dla polskiego konceptu KAMIENIA) oraz *chmura* i *obłok* (dla polskiego konceptu CHMURY). Następnie pokazuje ich twórcze wyzyskanie przez poetkę. W kolejności w ten sam sposób rekonstruuje obrazy stojące za angielskimi słowami *stone*

⁵ Przekład poezji stanowi szczególne wyzwanie dla tłumacza, przede wszystkim ze względu na dwie jej cechy – złożoność i wieloznaczność (zob. Barańczak 2001). W tekście poetyckim każde słowo jest ważne i nieprzypadkowe. Z tego powodu jego tłumaczenie – jak pisał Jerzy Świąch – to „zadanie szczególnie trudne [...] i dlatego przekłady tego typu stanowią odrębny gatunek wśród innych tłumaczeń, na tyle odrębny, że określenie «przekład» dla wielu autorów wydaje się mało właściwe” (Świąch 2015: 10).

i *rock* (użytymi w przekładach jako ekwiwalenty polskiego KAMIENIA) oraz *cloud* (użytym w przekładach jako ekwiwalent polskiej CHMURY) i pokazuje możliwości ich kreatywnego wykorzystania w poezji. Czytelnik otrzymuje uporządkowaną, a zrazem bardzo subtelnie prowadzoną analizę, świadczącą o świetnym wyczuciu przez autorkę możliwości i niuansów polszczyzny i angielszczyzny.

Przyświecający badacze cel – „pokazanie przydatności teorii językowego obrazu świata w procesie analizy i tłumaczenia tekstów artystycznych” (s. 10) – z pewnością został osiągnięty. Przeprowadzone analizy mające solidne oparcie w teorii JOS i etnolingwistycznej metodologii jego opisu wnoszą wiele do kognitywnej poetyki przekładu. Pokazują korzyści, jakie daje tłumaczowi potraktowanie przekładanego tekstu poetyckiego jako wyrazu niestandardowego JOS oraz tłumaczenia – jako przenoszenia tego obrazu do tekstu docelowego z równoczesnym uwzględnieniem standardowego JOS w języku docelowym. Książka A. Gicali stanowi znaczący wkład nie tylko do teorii przekładu, lecz także jego praktyki. Jej lektura bowiem uświadamia ogrom „wiedzy o słowie i o sposobach jej poszukiwania”, którą tłumacz „poszerza przez całe życie” (s. 193), a która może być pomocna w jego pracy, zwłaszcza w tłumaczeniu tekstów poetyckich. Może być też przydatna w dydaktyce przekładu, w szczególności artystycznego czy szerzej – wszelkich tekstów wymagających uwzględniania aspektów kulturowych. Słowem, wszędzie tam, gdzie tłumacz zostaje postawiony na granicy światów – model przekładu polegający na rekonstrukcji JOS – z pewnością się sprawdzi.

Literatura

- Barańczak Stanisław, 2001, *Użycie języka w poezji: zwięzłość i wieloznaczność*, [w:] *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 147–153.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London and Oakville.
- Głaz Adam, 2015, *Przekład tekstu – przekład pojęć – przekład kultur(y)*, [w:] *Działania na tekście. Przekład – redagowanie – ilustrowanie*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Marta Nowosad-Bakalarczyk, Tomasz Piekot, Lublin, s. 59–71.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. nacz. Jerzy Bartmiński, t. 1. *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin, 2015; t. 2. *EUROPA*, red. Wojciech Chlebda, Lublin–Opole 2018; t. 3. *PRACA*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016; t. 4. *WOLNOŚĆ*, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Lublin–Warszawa 2019; t. 5. *HONOR*, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017.
- Pajdzińska Anna, 2013, *The Linguistic Worldview and Literature*, [w:] *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, red. Adam Głaz, David S. Danaher, Przemysław Łozowski, London, s. 41–59.
- Pieciul-Karminińska Eliza, 2007, *Językowy obraz Boga i świata. O przekładzie teologii niemieckiej na język polski*, Poznań.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora: Stanisława Niebrzegowska(-Bartmińska), t. 1. *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996,

- cz. 2: *Ziemia, woda, podziemnie*, Lublin 1999, cz. 3: *Meteorologia*, Lublin 2012, cz. 4: *Świat, światło, metale*, Lublin 2012; t. 2. *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*, Lublin 2017, cz. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018.
- Szyborska Wisława, 1962, *Sól*, Warszawa.
- Szyborska Wisława, 2002, *Chwila/Moment*, Kraków.
- Święch Jerzy, 2015, *Tłumacz i jego działania na tekście*, [w:] *Działania na tekście. Przekład – redagowanie – ilustrowanie*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Marta Nowosad-Bakalarczyk, Tomasz Piekot, Lublin, s. 9–43.
- Tabakowska Elżbieta, 2001, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, tłum. Agnieszka Pokojńska, Kraków [wyd. oryg. *Cognitive Linguistics and Poetics of Translation*, Tübingen].
- Tokarski Ryszard, 2013, *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin.